

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАУКОВІ ПРАЦІ

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Том 37

**ДО 75-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ПРОФЕСОРА ВАЛЕРІЯ СТЕПАНКОВА**

Кам'янець-Подільський
2022

Н16

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 24667–14607 ПР від 16.10.2020 р.

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка (протокол № 9 від 29 вересня 2022 р.)

Видання індексується наукометричними базами: **Index Copernicus, OUCI, Google Scholar**

Рецензенти:

- О. Лисенко** – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України;
О. Слісаренко – доктор історичних наук, доцент, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Редакційна колегія тому:

В. Магась, доктор історичних наук, доцент (*головний редактор*); **В. Смолій**, академік НАН України, доктор історичних наук, професор; **Л. Баженів**, доктор історичних наук, професор; **І. Боровець**, кандидат історичних наук, доцент; **Д. Ващук**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **А. Глушковецький**, кандидат історичних наук, доцент; **О. Головка**, доктор історичних наук, професор; **М. Гутька**, доктор філософії (м. Ружомберок, Словаччина); **В. Дубінський**, кандидат історичних наук, доцент (*заступник відповідального редактора*); **О. Дяченко**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **О. Завальнюк**, доктор історичних наук, професор; **М. Кметь**, доктор філософії, доцент (м. Банська Бистриця, Словаччина); **І. Коляда**, доктор історичних наук, професор; **О. Комарницький**, доктор історичних наук, професор (*відповідальний секретар*); **С. Копилов**, доктор історичних наук, професор (*заступник відповідального редактора*); **М. Кругляк**, кандидат історичних наук, доцент; **Д. Кудінов**, доктор історичних наук, доцент; **В. Лозовий**, доктор історичних наук, професор; **О. Мельничук**, доктор історичних наук, професор; **В. Михайловський**, доктор історичних наук, професор; **П. Олексак**, доктор філософії, доцент (м. Ружомберок, Словаччина); **Р. Петраускас**, доктор історичних наук, професор (м. Вільнюс, Литовська Республіка); **О. Рябенко**, доктор історичних наук, професор; **І. Собков'як-Табака**, доктор габілітований, професор (м. Познань, Республіка Польща); **В. Степанков**, доктор історичних наук, професор (*відповідальний редактор*); **О. Федьков**, доктор історичних наук, доцент; **А. Філінюк**, доктор історичних наук, професор.

Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Т. 37: До 75-річчя від дня народження професора Валерія Степанкова. 228 с.

Адреса редакційної колегії: *історичний факультет, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32300*

Наказом Міністерства освіти і науки України збірник включено до КАТЕГОРІЇ «Б» переліку наукових фахових видань України у галузі «ІСТОРИЧНІ НАУКИ» (Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020 р.).

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання: <http://sp-history.kpnu.edu.ua/uk/>

© Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022

ЗМІСТ

ДО 75-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА ВАЛЕРІЯ СТЕПАНКОВА

Сергій Копилов, Іван Боровець. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ ВАЛЕРІЯ СТЕПАНКОВА (до 75-річчя дослідника).....	9
--	---

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Дмитро Ващук, Юрій Михайлюк. ВОЛИНСЬКА ШЛЯХТА НА ВІЛЕНСЬКОМУ СЕЙМІ 1566 р.: ДАВНІ ПРОБЛЕМИ ТА СПРОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ 39-ї КНИГИ ЗАПИСІВ ЛИТОВСЬКОЇ МЕТРИКИ)	33
Микола Близняк. МІСТО ЛАБУНЬ ЗА ІНВЕНТАРЕМ 1788 РОКУ	49
Олексій Короткий. ІСТОРИКО-ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УВ'ЯЗНЕНИХ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДІЛОВОДНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ).....	61
Олена Максимчук. СВІТСЬКА ПРЕСА КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПРО ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНЕ ШКІЛЬНИЦТВО НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст. (НА ПРИКЛАДІ УМАНСЬКОГО ПОВІТУ)	76
Ігор Якубовський. РЕЖИМ «ЧОРНИХ ДОЩОК» ЗА МАТЕРІАЛАМИ РАЙОННОЇ ПРЕСИ НА КИЇВЩИНІ: ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ.....	87

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Ігор Ліхтей. ПОВСТАННЯ ЧЕСЬКОЇ ШЛЯХТИ ПРОТИ КОРОЛЯ ВАЦЛАВА І У 1248-1249 рр.: ПРИЧИНИ, СУПЕРЕЧНОСТІ, НАСЛІДКИ.....	100
Олексій Балух. ЗБРОЙНІ СУТИЧКИ НА ПОЛЬСЬКО-МОЛДАВСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ В СЕРЕДИНІ 20-х – СЕРЕДИНІ 40-х РОКІВ ХVІІ ст.	115
Ольга Зубко. ОСЕРЕДОК УАПЦ У ПОДЕБРАДАХ МІЖВОЄННОЇ ЧСР (1924-1939 рр.).....	132

Володимир Дубінський, Олександр Юга. АМЕРИКАНСЬКИЙ ТА КИТАЙСЬКИЙ ВЕКТОРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЯПОНІЇ ПРЕМ'ЄРСТВА ДЗЮНІТІРО КОЇДЗУМІ (2001-2006 рр.)	144
---	-----

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

Андрій Задорожнюк. МАСОНСТВО У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ: ПЕРСОНАЛІЇ, ІДЕЇ, СИМВОЛИ	157
Людмила Левандовська, Сергій Семенчук. РУСОФІЛЬСЬКІ ТОВАРИСТВА В ПЕРЕМИШЛІ: ДІЯЛЬНІСТЬ І ПРИЧИНИ ЗАНЕПАДУ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.)	169
Валерій Нестеренко. ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТОСВІТНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ПОДІЛЛІ У 1920-ті рр.	183
Ольга Скус, Олена Джагунова. ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ НА УМАНЩИНІ (1930-ті рр.)	196
Микола Кабачинський, Олег Ананьїн. УЧАСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У ВІДСІЧІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (2014-2018 рр.): ПРОБЛЕМА ІСТОРИЧНОЇ ПЕРІОДИЗАЦІЇ	204

РЕЦЕНЗІЇ

Лев Баженов, Олександр Баженов. ХОПТЯР Ю. А., ХОПТЯР А. Ю., ХОПТЯР А. О. ЯРМОЛИНЕЧЧИНА ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО СЬОГОДЕННЯ: МОНОГРАФІЯ. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ: ВИДАВЕЦЬ ПП ЗВОЛЕЙКО Д. Г., 2022. 300 с.	219
--	-----

DOI 10.32626/2309-2254.2022-37.196–204
УДК 37.014(477.46)«1930/1939»

СКУС Ольга – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, індекс 20301, Україна (solhav2018@gmail.com)

ORCID 0000-0001-5063-451X
Researcher ID D-7651-2019

SKUS Olga – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova Street, Uman, index 20301, Ukraine (solhav2018@gmail.com)

ДЖАГУНОВА Олена – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, індекс 20301, Україна (o.dzhagunova@udpu.edu.ua)

ORCID 0000-0003-2129-9761
Researcher ID AAY-9695-2021

DZHAGUNOVA Olena – Candidate of Historical Sciences, lecturer of Ukraine's History Chair. Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova Street, Uman, index 20301, Ukraine (o.dzhagunova@udpu.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Скус, О., Джагунова, О. (2022). Історико-політичні аспекти освітнього процесу на Уманщині (1930-ті рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (37), 196–204.

ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ОСВІТЬОГО ПРОЦЕСУ НА УМАНЩИНІ (1930-ті рр.)

Анотація. *Мета дослідження* – схарактеризувати особливості розвитку освітнього процесу на Уманщині за умов суспільно-політичних змін в Україні впродовж 1930-х рр. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні загальнонаукового і проблемно-хронологічного методів, аналізу, принципів об'єктивності, історизму тощо. **Наукова новизна** полягає у спробі висвітлити неоднозначний вплив політики радянського режиму на становлення й подальший розвиток вітчизняної освіти на території Уманської округи. **Висновки** проведеного дослідження дозволяють стверджувати про багатогранність порушеної проблеми, яка має доволі широке висвітлення у різних форматах, одночасно й співзвучність із сьогоденням. Радянський режим відзначився тотальним насадженням ідеологічної доктрини із застосуванням репресій в

усіх сферах, зокрема і освітянській. Становлення української шкільної освіти відбулось в 1920-х роках у результаті політики українізації, яку наприкінці десятиріччя згорнули, перейшовши до її реконструювання в бік уніфікації, створення єдиної загально-радянської системи освіти. У складних соціально-економічних умовах початку 1930-х років в Уманській окрузі функціонувало понад два десятки загальноосвітніх шкіл і вечірні школи для дорослих. Відбувався активний розвиток освіти рідною мовою з урахуванням кращих здобутків педагогічної науки, орієнтованих на підвищення якості навчання й поширення досвіду. З 1931 року державно-партійна політика в освітній сфері змінюється через низку виданих постанов, у результаті виконання яких сформувалася єдина централізована, ідеологічна система шкільної освіти. На її функціонування негативно впливали соціально-економічні і суспільно-політичні чинники – примусова колективізація, геноцид 1932-1933 рр. та репресії, які у 1937-1938 рр. набули масового характеру. В Уманській окрузі лютував і голод, і репресивний апарат. Одночасно, враховуючи потреби в кваліфікованих кадрах, влада зміцнювала заклади освіти, як важливий ідеологічний інструмент виховання радянських людей і творення тоталітарного суспільства.

Ключові слова: заклади освіти, радянська політика, репресії, школи, Уманщина.

HISTORICAL AND POLITICAL ASPECTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE UMAN REGION (the 1930s)

Abstract. *The purpose of the study* is to consider the peculiarities of the educational process development in the Uman region under the conditions of social and political changes in Ukraine during the 1930s. **The research methodology** is based on general scientific and problem-chronological methods, analysis, principles of objectivity, historicism, etc. **The scientific novelty** lies in an attempt to highlight the ambiguous influence of the policy of the Soviet regime on the formation and further development of national education in the territory of the Uman district. **The conclusions** of the conducted research allow us to assert the multifacetedness of the raised problem, which has fairly wide coverage in various formats, and at the same time, is consonant with the present. The Soviet regime was distinguished by the total establishment of ideological doctrine with the use of repression in all spheres, including education. The formation of the Ukrainian education system took place in the 1920s due to the Ukrainization policy, which was curtailed at the end of the decade, moving to its reconstruction in the direction of unification, the creation of a single all-Soviet system. In the difficult socio-economic conditions of the early 1930s, more than two dozen secondary schools and evening schools for adults functioned in the Uman district. There was active development of education in the native language, considering the best achievements of pedagogical science, aimed at improving the quality of education and spreading experience. Since 1931, the state-party policy in education had been changing due to a number of decrees issued, resulting in a single centralized, ideological education system. Its functioning was negatively influenced by socio-economic and socio-political factors – forced collectivization, the genocide of 1932–1933, and repressions, which in 1937–1938 acquired a mass character. Both hunger and the repressive apparatus were raging in the Uman region. At the same time, considering the need for qualified personnel, the authorities strengthened the educational structure as an important ideological tool for the education of Soviet people and the creation of a totalitarian society.

Key words: educational institutions, Soviet policy, repression, schools, Uman region.

Постановка проблеми. Війна. Виплекана росіянами мрія знищити українську націю наштовхнулася на шалений намір українців вижити. Війна, витоки і перебіг якої щодня спричиняють до роздумів і висновків про основоположні цінності суспільства як такого. Почасти видається, що не рівень освіти є критерієм, а її наявність. Війна змушує звертатись до історичного досвіду знову й знов... Російська тоталітарна держава набула, або швидше повернула собі деякі ознаки сталінізму, включаючи репресії громадян, як своєї країни, так і тимчасово окупованих територій. Непокаране зло повертається і множитья.

Аналіз джерел та останні дослідження. Проблема дослідження різних аспектів функціонування репресивного апарату радянської держави та його наслідки отримала широку палітру висвітлення у науковій, публіцистичній, документальній та художній площинах. Авторами найбільш відомих і значущих вітчизняних праць стали науковці О. Бажан (Бажан, 2005), Л. Березівська (Березівська, 2008), І. Білас (Білас, 1994), В. Марочко (Марочко, 2003), Р. Подкур і Ю. Шаповал (Подкур, Шаповал, 2009) та ще низка славетних дослідників, які присвятили свою життєдіяльність відновленню історичної пам'яті українців. І нині, в умовах відстоювання зі зброєю в руках своєї територіальної цілісності, історичної спадщини, культури і свободи, постав гострий суспільний запит на переосмислення скоєних проти України злочинів і пройденого шляху в цілому, а відтак і пошанування їхньої титанічної праці й безпосереднє її продовження.

Мета статті – дослідити й визначити особливості розвитку загальної середньої освіти на Уманщині у 1930-х роках у контексті суспільно-політичних й соціально-економічних чинників.

Виклад основного матеріалу. Вивчення механізмів політичних репресій потребує прискіпливого й вдумливого опрацювання різних пластів архівних матеріалів. Гортаючи архівно-слідчі справи репресованих педагогів або й у цілому інтелігенції, крім типових особливостей спостерігаються ще й певні зв'язки не лише хронологічного тла, але й територіального. Зокрема, чітко прослідковується нещадний вплив насильницьких методів тоталітарного режиму радянців на активний розвиток освітянського процесу в Україні й, зокрема на Уманщині.

Створенню широкої освітньої мережі у 20-х рр. ХХ ст. на Уманщині передувала активізація організації промислових і сільськогосподарських виробництв. Потребуючи фахівців, радянська влада намагалася розширити структуру освітнього процесу, що й вдавалося на тлі політики українізації. Так, на початку 30-х рр. ХХ ст. в Уманській окрузі (нині – Уманський район Черкаської області), крім системи професійної освіти, діяла 21 загальноосвітня школа, школа-інтернат, дитяча музична і вечірня для дорослих школи (Стешенко, 1972, с. 558). У цілому, було створено мережу закладів освіти,

що забезпечувала навчання учнів рідною мовою, базувалася на здобутках педагогічної науки. Суттєву увагу надавали підвищенню якості навчання, зокрема, розробленню навчальних програм, підручників та методичних рекомендацій. Намагаючись поширити досвід кращої шкільної роботи й окремих учителів, проводили районні конференції та інші зібрання.

Проте, активна фаза соціально-економічних змін та політичних чинників надала можливість радянській владі уніфікувати українську систему освіти, що не зовсім співпадала, або не працювала на ідею формування «радянської людини». Як доводять сучасні дослідники, у 1930-х роках під тиском партійних органів відбулась «контрреформа» в освітній галузі, а Наркомос УСРР «азнав нищівної критики й перетворився на придаток Відділу шкіл ЦК ВКП(б), яким безпосередньо керував Й. Сталін. Така традиція керівництва освітньою сферою, коли Наркомос освіти, а потім і Міністерство освіти були реалізаторами ідей Відділу, зберігалася до кінця 80-х років» (Березівська, 2007, с. 52). Чи не найбільшу частку заідеологізованої компоненти в шкільній освіті було зреалізовано на виконання прийнятої 1931 року постанови «Про початкову і середню школу» (Постанова ЦК ВКП(б), 1931). Відтоді усі навчальні плани і програми розробляли на основі марксистсько-ленінської теорії, як «єдино вірного шляху» засвоєння системних знань школярами. Прискіплива увага зверталась на дисципліну, шкільний режим, трудове навчання, боротьбу з порушниками тощо.

Примусова колективізація, розмах масових репресій та організований голодомор 1932-1933 років стали непоправним лихом для подальшого розвитку освіти на теренах Уманщини й України загалом. Насамперед, як і під час теперішньої російської агресії, яка позбавила українських дітей щасливого дитинства, а близько 400 і життя, тоді страждали діти – майбутнє нашого народу...

Нещадний голод охопив Київську область, до якої на той час входила територія сучасної Черкаської області, а відтак і Уманщина. Від голоду помирили батьки, вчителі, однак спочатку жертвами геноциду ставали діти. Аби їх порятувати, з сільської місцевості дітей відвозили до великих міст, на березень 1933 року у Києві «щоденно підкидали понад 100 дітей» (Листопад, 1933). Одночасно, без огляду на критичну межу з продовольством, створювалося законодавче підґрунтя функціонування системи академічної вищої освіти і науки, що у наступні роки сприяло активному розширенню мережі навчальних закладів усіх типів. Здійснювалося будівництво шкільних приміщень, готувались педагогічні працівники. У навчально-виховний процес впроваджувались підручники, удосконалювалися навчальні плани, наприклад впроваджувалась методика розподілу годин між предметами тощо. Надавалася велика увага проблемі ліквідації неписьменності серед дорослого населення, яку успішно було вирішено.

З 1934 року було впроваджено структуру загальноосвітніх шкіл трьох типів: початкова (1–4 класи), неповна середня (5–7 класи) та середня (8–

10 класи). Також встановлювалися такі елементи системи: тривалість уроку, єдиний для всіх день початку навчального року (1 вересня) та п'ятибальна система оцінювання здобутих знань (Постанови партії, 1947, с. 37). Учні мали право вступати до технікумів після завершення неповної середньої школи, а після середньої – до вищих навчальних закладів. Таким чином, держава будувала систему освіти згідно зі своїми планами, пройшовши у 20-х роках процес українізації й відновлення політики русифікації, уніфікації в наступному десятилітті.

Основною ознакою освітнього процесу стала ідеологізація навчальних програм, а після 1935 року впроваджувалася діяльність комсомольських й піонерських організацій. Створюючи умови оволодіння знаннями для підростаючого покоління, влада готувала маси до кваліфікованої праці. Школу розглядали як важливий ідеологічний інструмент, який забезпечить виховання радянських людей, формування тоталітарного суспільства. Усе це супроводжувалось численними перевітками і контролем, репресіями учителів і батьків та майже повною відсутністю відповідного забезпечення продовольством, промисловими товарами тощо.

Становище в освітянській сфері Уманщини чітко відображають архівні матеріали, віднайдені в Державному архіві Черкаської області (ф. 5625). Досліджуючи архівно-слідчі справи за сфальшованими обвинуваченнями вчительства Уманщини у 30-х роках минулого століття, неможливо залишити поза увагою загальну атмосферу, в якій навчали і навчалися українці. Тим паче, що нині знову наш народ зазнав рукотворного лиха, а його діти, сотні тисяч дітей змушені йти навчатися в школах інших країн, або ще гірше – перебувати у підвалах прифронтових міст і сіл.

Показовим є приклад з важкою ситуацією, що склалася навколо шкільництва в період так званого Великого терору. Восени 1937 року Київським обласним відділом народної освіти (далі – облвно, ОблВНО) інспектувалися школи Бабанського району на предмет готовності шкільних закладів до зими, навчально-виховної роботи в школах, організаційної роботи з підлітками, стану ліквідації неписьменності та малописьменності. Крім того, контролювалось виконання відповідних робіт з боку районного відділу народної освіти (далі – райвно, РВНО).

За результатами проведеної перевірки Танської і Аполянської неповно-середніх шкіл та Бабанської і Дубівської середніх шкіл, інспектором шкільної управи облвно Пасічником було складено відповідний акт за підписом усіх членів комісії. До її складу входили такі працівники Бабанського РВНО: завідувач Кроленко (кандидат у члени КП(б)У, мав середню педагогічну освіту і навчався заочно в Київському педагогічному інституті); інспектор Ковченко (безпартійний, вища освіта, педстаж 8 років); інспектор політосвіти Неліпович (член ЛКСМ, освіта незакінчена середня); рахівник Війкаленко (безпартійний, освіта нижча); статистик Пижель (член ЛКСМ, освіта неповна середня) та інспектор дошкільного виховання Г. Гельман (освіта

нижча, позапартійний) (Держархів Черкаської обл., ф. 5625, оп. 1, спр. 8019). Зауважимо, що лише два останніх працювали в райвно 2 роки, решту ж працівників, включаючи завідувача, обіймали свої посади лише з вересня-жовтня 1937 року, а такі вакансії як інспектор-методист та інспектор з освіти дорослого населення залишалися незаміщеними. Відповідно й робота не була налагоджена, зокрема в акті зазначалося про відсутність розподілення функцій, планування роботи як такого. Не працювали «консультпункти» і методкабінет, не зорганізована робота з заочниками та ін. Звичайно ж і були зауваження пропагандистського характеру щодо відсутності «критики і самокритики», «масово-політичної діяльності» серед учителів та звинувачення попередніх керівників РВНО, вже репресованих за сфальшованими справами завідувача Божка та інспектора Мельника, які «негідною шкідницькою роботою розвалили навчально-виховну роботу в школах та зірвали підготовку шкіл до навчання» (Держархів Черкаської обл., ф. 5625, оп. 1, спр. 8019, арк. 43). Також їх звинувачували в невикористанні наданих державою коштів, преміюванні родичів та ще в численних порушеннях щодо контролю методичної і навчально-виховної роботи, підготовки вчителів до уроків, відвідування учнями школи...

Аналіз списку обвинувачень репресованого керівництва РВНО надає уявлення про завдання, що стояли перед радянськими функціонерами середньої або нижчої ланки міцніючої тоталітарної системи у сфері шкільної освіти й взагалі освіти в цілому. Йшлося про організацію марксистсько-ленінських гуртків з вивчення історії партії, районних політсеминарів для вчителів, соцзмагання між членами педколективу та учнів, «очищення» бібліотек від контрреволюційної літератури, облік підлітків 14–18 років та іншу діяльність, спрямовану на «кування» радянської людини. Зауважувалося про слабку організацію ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення: за неточними даними в Бабанському районі налічувалося понад 1586 малописьменних і 1030 неписьменних осіб.

Поза тим, школи району знаходилися у вкрай важкому матеріальному становищі, приміщення потребували ремонту й утеплення до зими. Бракувало гасу для освітлення, парт, столів, шаф, а також палива для шкільних приміщень, квартир учителів. Навчання проводилося у дві зміни, адже школи містили достатньо велику кількість учнів, зокрема в Бабанській середній школі навчалось 730 учнів, Танській – 445 учнів. Існувала нестача педагогічних кадрів з окремих предметів, інших же учителів – дружин і сестер репресованих намагалися звільнити у зв'язку з тим, що вони «не можуть забезпечити комуністичного виховання дітей в школах, не ведуть боротьби за встановлення більшовицького порядку в школі» (Держархів Черкаської обл., ф. 5625, оп. 1, спр. 8019, арк. 46–47). Саме на таку ідеологію спрямовувалася основна увага радянських функціонерів різних рангів, одночасно намагаючись «очистити» педагогічні колективи від «націоналістичних елементів».

Особливо масовими репресіями проти педагогічних працівників відзначилися 1930-і роки. Репресії застосовувалися проти працівників Наркомосу, керівників відділів народної освіти, директорів шкіл та педагогів усіх категорій. Як уже зазначалося, у 1937 р. було заарештовано жителя Уманщини, директора Бабанської середньої школи Г. Тимофіїва (Держархів Черкаської обл., ф. 5625, оп. 1, спр. 10871). Співробітники Бабанського районного відділу НКВС УРСР сфальсифікували карну справу за допомогою неправдивих показань свідків. Г. Тимофіїва звинувачено в «контрреволюційній націоналістичній діяльності» і засуджено двічі, спочатку до ув'язнення, а у 1950 році до виселення. У межах діяльності прокурорського нагляду на підставі звернення Тимофіїва та його дружини справу переглянуто та закрито Військовою колегією Верховного суду СРСР. У 1956 році його реабілітовано. Подібні долі спіткали сотні тисяч представників освітянської ниви України й Уманщини зокрема. Характерними ознаками репресій проти освітян стали безпідставні обвинувачення, відсутність прямих доказів, відмови від написання доносів на колег, невизнання своєї вини та ін.

Упродовж 1930-х років радянськими партійно-владними органами було створено законодавчу базу, що регламентувала розвиток освітньої сфери в Україні відповідно до загальносоюзних змін у суспільно-політичному житті. Відбулось підпорядкування педагогічної науки офіційній комуністичній ідеології. Уніфікація і заполітизованість радянської освітньої системи, яка не допускала врахування громадсько-педагогічної думки, в кінцевому результаті сприяла нівелюванню особистісного розвитку молоді й національного становлення нашого народу загалом. Крім того, завдяки постанові 1938 року щодо запровадження обов'язкового вивчення російської мови в українських школах, радянським функціонерам майже вдалося асимілювати значну частку населення. Лише через багато десятиліть, завдяки міцним кореням ідентичності, українцям вдалося сформувати націю, самоідентичність якої відчутна навіть у дітей дошкільного віку. Феномен, який будуть досліджувати в подальшому тривалий час.

Висновки. Розвиток освітнього процесу на Уманщині досліджуваного періоду супроводжувався вагомим впливом історичних, суспільно-політичних чинників, які створювали важку й напружену ситуацію в країні. Вкрай бідне матеріальне становище шкільництва супроводжувалося численними перевітками, інспектуванням, обвинуваченнями. Нині складно зробити однозначну оцінку, враховуючи не лише знання про сталінські методи, але й відчуваючи їх фізично. Проте, набувши розвою у 1920-і роки і зазнавши колосальних втрат у результаті хижачької політики колективізації, голоду 1932-1933 років і масових репресій у 1937-1938 роках, освітня галузь Уманщини й України в цілому, продовжила свій розвиток за радянськими законами, потребами і світосприйняттям... Серед досягнень 1930-х років справедливо можна назвати майже повну ліквідацію неписьменності, розширен-

ня мережі навчальних закладів усіх типів, удосконалення як самого освітнього процесу, так і змісту викладання більшості дисциплін. Водночас, на освітянській ниві запанувало ідеологічне виховання, збіднілий зміст історії й культури, поступова русифікація, що призвело до авторитарного популізму та росієцентричної риторики. Кінцевий результат відображає сьогодення – українці зі щитом та кров'ю виборють свободу для себе і світу надзвичайно високою ціною.

Список використаних джерел і літератури:

Бажан, О. (2005). Доба великого терору в Україні: механізм реалізації. *Історія України: Маловідомі імена, події, факти: зб. ст.*, (29). Київ, 116–129.

Березівська, Л. Д. (2007). Прихована реформа шкільної освіти в УРСР: причини, напрями, наслідки (30-ті роки ХХ ст.). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, (36). Житомир, 52–57.

Березівська, Л. Д. (2008). *Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті*: монографія. Київ, 406 с.

Білас, І. (1994). Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. *Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*, (Т.1). Київ, 432 с.

Державний архів Черкаської області.

Листопад, А. (1933). Голодомор: причини і наслідки. *Освіта. Спецвипуск*, (2), 8–9.

Марочко, В., Хілігі, Г. (2003). *Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941)*. Київ, 302 с.

Постанова ЦК ВКП(б) про початкову і середню школу. (1931). *Комуністична освіта*, (7–8), 1–7.

Постанови партії та уряду про школу. (1947). Київ: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 152 с.

Шаповал, Ю. (ред.) [та ін.]. (2009). *Україна в добу «Великого терору»: 1936–1938 роки*. Київ: Либідь, 544 с.

Стещенко, О. Л. (ред.) [та ін.]. (1972). *Історія міст і сіл Української РСР* (в 26 т. Черкаська область). Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 788 с.

References:

Bazhan, O. (2005). *Doba velykoho teroru v Ukraini: mekhanizm realizatsii* [The age of great terror in Ukraine: implementation mechanism]. *Istoriia Ukrainy: Malovidomi imena, podii, fakty: zb. st.*, (29). Kyiv, 116–129. [in Ukrainian].

Berezivska, L. D. (2007). *Prykhovana reforma shkilnoi osvity v URSR: prychnyny, napriamy, naslidky (30-ti roky XX st.)* [The hidden reform of school education in the Ukrainian SSR: causes, directions, consequences (30s of the 20th century)]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*, (36). Zhytomyr, 52–57. [in Ukrainian].

Berezivska, L. D. (2008). *Reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini u XX stolitti* [Reforming school education in Ukraine in the 20th century]: monohrafiia. Kyiv, 406 s. [in Ukrainian].

Bilas, I. (1994). *Represyvno-karalna sistema v Ukraini 1917–1953* [The repressive and punitive system in Ukraine 1917–1953]. *Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz*, (Vol.1). Kyiv, 432 s. [in Ukrainian].

Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archives of the Cherkaska oblast]. [in Ukrainian].

Lystopad, A. (1933). Holodomor: prychny i naslidky [Holodomor: causes and consequences]. *Osvita. Spetsvyypusk*, (2), 8–9. [in Ukrainian].

Marochko, V., Khillih, H. (2003). Represovani pedahohy Ukrainy: zhertyv politychnoho teroru (1929–1941) [Repressed teachers of Ukraine: victims of political terror (1929–1941)]. Kyiv, 302 s. [in Ukrainian].

Postanova TsK VKP(b) pro pochatkovu i seredniu shkolu [The resolution of the Central Committee of the CPSU(b) on primary and secondary school]. (1931). *Komunistychna osvita*, (7–8), 1–7. [in Ukrainian].

Postanovy partii ta uriadu pro shkolu [Party and government regulations on school]. (1947). Kyiv: Derzhavne uchbovo-pedahohichne vydavnytstvo «Radianska shkola», 152 s. [in Ukrainian].

Shapoval, Yu. (Ed.) [ta in.]. (2009). Ukraina v dobu «Velykoho teroru»: 1936–1938 roky [Ukraine in the days of the «Great Terror»: 1936–1938]. Kyiv: Lybid, 544 s. [in Ukrainian].

Steshenko, O. L. (Ed.) [ta in.]. (1972). Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR (v 26 t. Cherkaska oblast) [History of cities and villages of the Ukrainian SSR. In 26 vol. Cherkasy region]. Kyiv: Holov. red. URE AN URSR, 788 s. [in Ukrainian].

Отримано: 13.09.2022

DOI 10.32626/2309-2254.2022-37.204–218

УДК 94(477)«2014-2018»

КАБАЧИНСЬКИЙ Микола – доктор історичних наук, професор, доцент кафедри психології та морально-психологічного забезпечення Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, індекс 29000, Україна (illichk999@gmail.com)

ORCID 0000-0001-6592-6507

KABACHINSKY Mykola – Doctor of Historical Sciences, Professor, Associate Professor, Department of psychology and moral and psychological support of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bogdan Khmelnytskyi, 46 Shevchenko Street, Khmelnytskyi, index 29000, Khmelnytskyi, Ukraine (illichk999@gmail.com)

АНАНЬІН Олег – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, старший офіцер Головного центру супроводження програм розвитку (Офісу реформ) Державної прикордонної служби України, вул. Володимирська, 26, м. Київ, індекс 01601, Україна (ananin@i.ua)

ORCID 0000-0001-8757-1663

ANANIN Oleh – Candidate of Technical Sciences, Senior Research Fellow, Lieutenant Colonel, Senior officer of the Main Development Program Monitoring Center (Office of Reforms) of the State Border Service of Ukraine, 26 Volodymyrska Street, Kyiv, index 01601, Ukraine (ananin@i.ua)